College voor Toetsen en Examens

Pagina 11: correctie jaartal

VAKINFORMATIE
STAATSEXAMEN 2025

GESCHIEDENIS VWO

Inhoud

1. Inleidende opmerkingen 3
2. Examenprogramma 4
3. Centraal examen 4
4. College-examen 5
5. Berekening eindcijfer 7

BIJLAGE 1
BESCHRIJVING EXAMENSTOF 8

BIJLAGE 2
VERVANGEND THEMA VOOR HET MONDELING COLLEGE-EXAMEN VAN 2026 EN VERDER 14

De vakinformatie is vastgesteld door het College voor Toetsen en Examens (CvTE). Het CvTE is verantwoordelijk voor de afname van de staatsexamens voortgezet onderwijs en draagt zorg voor de kwaliteit en het niveau van de examens.

De Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) is belast met de praktische uitvoering en organisatie van de staatsexamens. Met vragen over deze vakinformatie kun je contact opnemen met de afdeling Examendiensten van DUO: (050) 599 89 33 of staatsexamens@duo.nl.

Je gaat het staatsexamen vo doen. Dit informatieblad is bedoeld om je goed voor te kunnen bereiden voor dit examen. Het examen bestaat uit verschillende onderdelen waar je vaak voorbereidend werk voor moet doen. Lees het goed door en zorg dat je alles op tijd hebt gemaakt en ingeleverd.

Veel succes met je examen!

1. Inleidende opmerkingen

- Het staatsexamen geschiedenis vwo bestaat uit een centraal examen (paragraaf 3) en een college-examen. Het college-examen is een mondeling examen (paragraaf 4.1).
- In het document 'Toegestane hulpmiddelen' (onder Vakinformatie voor het staatsexamen op de site van DUO) staat vermeld welke hulpmiddelen je zelf voor het examen moet meenemen.
- Je kunt je voorbereiden met behulp van een lesmethode.
- Oefenmateriaal voor college-examens staat op Oefenen voor het staatsexamen vo.
- Op Examenblad.nl staat bij Veelgestelde vragen onder het kopje 'Voorbereiding' waar je oefenmateriaal voor de centraal examens kunt vinden.
- Vanaf 2026 wordt het thema 'Geloof en verstand' vervangen door een nieuw thema (zie Bijlage 2).

2. Examenprogramma

Het examenprogramma is verdeeld in domeinen en subdomeinen. De beschrijving van de (sub)domeinen staat in Bijlage 1.

In onderstaande tabel geeft een 'ja' aan in welk examen een (sub)domein getoetst kan worden.

Tabel 1 verdeling van de domeinen en subdomeinen over de verschillende examens

domein	subdomein	centraal examen	mondeling college-examen
A. historisch besef		ja	ja
B. oriëntatiekennis	oriëntatiekennis (inclusief de vier historische contexten)	ja	nee
C. thema	Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700 (inclusief bijbehorende oriëntatiekennis)	ja	ja
	Verlichting 1650-1900	ja	nee
	de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648 (inclusief bijbehorende oriëntatiekennis)	nee	ja
	China 1842-2001 (inclusief bijbehorende oriëntatiekennis)	ja	ja
	Duitsland in Europa 1918-1991 (inclusief bijbehorende oriëntatiekennis)	ja	ja
	Geloof en Verstand (inclusief bijbehorende oriëntatiekennis)	nee	ja
D. geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie		nee	ja

3. Centraal examen

Het centraal examen is een schriftelijk examen. Getoetst wordt de vaardigheid van het historisch denken en redeneren (historisch besef, domein A) in samenhang met de stof die hoort bij de oriëntatiekennis en de daarmee samenhangende historische contexten (zie 2 Examenprogramma en Bijlage 1).

De vier historische contexten zijn:
- Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700
- Verlichting 1650-1900
- China 1842-2001
- Duitsland in Europa 1918-1991

In de syllabus voor geschiedenis vwo op Examenblad.nl staat uitgebreide informatie over de historische contexten (hoofdstuk 4, domein B). Elke historische context bestaat uit een aantal beschrijvende teksten waarin antwoord gegeven wordt op een aantal leidende vragen. Bij elke vraag wordt aangegeven welke kenmerkende aspecten eraan gekoppeld zijn. Ook geeft elke leidende vraag aan vanuit welke invalshoek(en) de geschreven tekst en de daarbij genoemde voorbeelden gekend moeten worden. Een voorbeeld van invalshoeken bij een leidende vraag in de historische context Steden en Burgers in de Lage Landen 1050-1700 is: *Welke invloed hadden sociaal-economische en politieke ontwikkelingen op de positie van de stedelijke burgerij in de Nederlandse gewesten (1302-1602)?* In dit geval zijn de invalshoeken dus sociaal-economisch en politiek/bestuurlijk.

Daarnaast moet je voor het centraal examen alle kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken met een voorbeeld kunnen verduidelijken (domein B: oriëntatiekennis). Ook moet je met behulp van verschillende kenmerkende aspecten uit tijdvak 1 tot en met 10 ontwikkelingen op langere termijn kunnen beschrijven en vergelijken. Tevens moet je deze kenmerkende aspecten kunnen herkennen in voorbeelden of bronnen die tijdens het examen aan je worden voorgelegd. In het bronnenkatern van het centraal examen worden de kenmerkende aspecten opgenomen zodat je deze bij de hand hebt bij het maken van de examenvragen. Bijlage 3 van de syllabus bevat de lijst van kenmerkende aspecten zoals die in het bronnenkatern te vinden zal zijn.

Het centraal examen duurt 180 minuten.

4. College-examen

4.1 MONDELING COLLEGE-EXAMEN

Het mondeling college-examen toetst de vaardigheid van het historisch denken en redeneren (historisch besef, domein A) in samenhang met de stof die hoort bij:
- een vijftal, hieronder genoemde, thema's (domein C),
- de bij de thema's horende oriëntatiekennis (domein B) en
- het onderwerp Rechtsstaat en Democratie (domein D).

Vijf thema's
Het gaat om:
- Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700
- Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648
- China 1842-2001
- Duitsland in Europa 1918-1991
- Geloof en Verstand

Het tweede thema: Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden 1515-1648 is gelijk aan de historische context die tot en met 2021 deel uitmaakte van het Centraal Examen. Een beschrijving van deze historische context is te vinden in de syllabus, hoofdstuk 4.1.
Het eerste, derde en vierde thema zijn gelijk aan de stof van de drie gelijknamige historische contexten van het centraal examen van 2025.
Voor het thema Geloof en Verstand hebben Noordhoff Uitgevers een katern uitgegeven. Dit themakatern is te bestellen onder de volgende titel: Geschiedeniswerkplaats 3e ed. vwo 4-6 (ISBN/EAN 9789001903596) Themakatern Geloof en Verstand. De tekst van dit themakatern dient in zijn geheel bestudeerd te worden.

Oriëntatiekennis horende bij de thema's
Je moet de kenmerkende aspecten die aan elk thema gekoppeld zijn en in de bij dat thema passende syllabus worden genoemd op verschillende manieren kunnen toepassen. Zo moet je deze kenmerkende aspecten met een voorbeeld uit het thema kunnen verduidelijken. Ook moet je met behulp van verschillende kenmerkende aspecten ontwikkelingen op langere termijn binnen het thema kunnen beschrijven en vergelijken. Tevens moet je deze, aan het thema gekoppelde, kenmerkende aspecten kunnen herkennen in voorbeelden of bronnen die tijdens het examen aan je worden voorgelegd. Zie voor een overzicht van alle kenmerkende aspecten Bijlage 1, domein B. Deze bijlage zal bij het mondeling college-examen opgenomen worden in de casus zodat je deze bij de hand hebt bij het bestuderen van de casus in het voorbereidingslokaal en tijdens het mondeling.

Onderwerp
Het onderwerp is: Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie (zie Bijlage 1, domein D).

Verloop van het mondeling college-examen
Op de site van DUO staan onder het kopje 'Wat zijn staatsexamens?' informatiefilmpjes waarin getoond wordt hoe een mondeling college-examen verloopt.

Het mondeling college-examen begint met een casus die je hebt gekregen in het voorbereidingslokaal. Een casus bestaat uit een of meerdere stukjes tekst en/of afbeeldingen met een aantal vragen. Die zullen in het gesprek bij het mondeling ter sprake komen. Je mag aantekeningen maken. Deze aantekeningen mag je bij het gesprek als hulpmiddel gebruiken. Ook mag je tijdens het mondeling de eerdere genoemde Bijlage 1, domein B gebruiken die je gelijk met het casusblad ontvangen hebt. Hierin zijn alle kenmerkende aspecten per tijdvak opgenomen.

Eerst krijg je vragen over de twee thema's die in de casus zijn verwerkt.

Vervolgens mag je zelf aangeven over welk derde thema je bevraagd wilt worden.

Daarna kiest de examinator het vierde thema. Het thema Geloof en Verstand wordt in ieder geval geëxamineerd.

Tot slot worden vragen gesteld over het onderwerp de geschiedenis van de rechtsstaat en de parlementaire democratie. In Bijlage 1, domein D zijn de belangrijkste personen, gebeurtenissen en ontwikkelingen genoemd die van belang zijn bij dit onderwerp. Het is geen uitputtende beschrijving, maar slechts een beknopte samenvatting van de hoofdlijnen. Met behulp van een of meerdere uitwerkingen in handboeken of themakaternen kun je je diepgaander in dit thema verdiepen. De examinatoren verwachten dat je op de hoogte bent van de vakinhoudelijke kennis van de tijdvakken die bij het centraal examen bevraagd zijn (in het bijzonder de tijdvakken 7, 8 en 9). Ook verwachten ze dat je in staat bent om verbanden te leggen die over de grenzen van de afzonderlijke tijdvakken heen gaan.

Het mondeling college-examen (exclusief de voorbereiding van de casus) duurt in totaal 40 minuten.

Tabel 2 Overzicht van het mondeling college-examen

opdracht	tijdsduur	deelcijfer	wegingsfactor
bestuderen van de casus en beantwoorden van de vragen in het voorbereidingslokaal	20 minuten		
beantwoorden van vragen over de casus en een eerste thema	8 minuten	a	weging: 0,2
beantwoorden van vragen over de casus en een tweede thema	8 minuten	b	weging: 0,2
beantwoorden van vragen over een zelf gekozen thema (uit de overige drie)	8 minuten	c	weging: 0,2
beantwoorden van vragen een door de examinator gekozen thema (uit de overige twee)	8 minuten	d	weging: 0,2
beantwoorden van vragen over de geschiedenis van de rechtsstaat en parlementaire democratie	8 minuten	e	weging: 0,2

5. Berekening eindcijfer

Het eindcijfer is het gemiddelde van het cijfer voor het centraal examen en het cijfer voor het college-examen.
Eindcijfer: (cijfer centraal examen + cijfer college-examen) gedeeld door 2, afgerond op een heel getal.

Het cijfer voor het college-examen wordt berekend door elk van de deelcijfers te vermenigvuldigen met de bijbehorende wegingsfactor, de resultaten bij elkaar op te tellen en de uitkomst vervolgens af te ronden op 1 decimaal.

onderdeel	wegingsfactor
casus en een eerste thema (deelcijfer a)	20%
casus en een tweede thema (deelcijfer b)	20%
zelf gekozen thema (deelcijfer c)	20%
door de examinator gekozen thema (deelcijfer d)	20%
rechtsstaat en de parlementaire democratie (deelcijfer e)	20%

Cijfer college-examen: (0,2 maal deelcijfer a + 0,2 maal deelcijfer b + 0,2 maal deelcijfer c + 0,2 maal deelcijfer d+ 0,2 maal deelcijfer e), afgerond op 1 decimaal.

BIJLAGE 1
BESCHRIJVING EXAMENSTOF

Domein A: Historisch besef

1. Je kunt:
   - gebeurtenissen uit zijn eigen leven alsmede verschijnselen, gebeurtenissen en personen uit de geschiedenis met behulp van een tijdbalk of een andere vorm van chronologische schematisering ordenen en daarbij de volgende aanduidingen van tijd en tijdsindeling gebruiken: jaren, eeuwen, tijdvakken, perioden en jaartellingen;
   - met gebruik van voorbeelden uit de perioden- en tijdvakkenindeling van 2, de westers-christelijke jaartelling en een ander voorbeeld van een jaartelling of periodisering/ /meerdere andere voorbeelden van jaartellingen of periodiseringen uitleggen dat chronologische indelingen interpretatief van aard zijn en (mede) afhangen van de standplaats die men inneemt en/of de vraag die men wil beantwoorden.

2. Je kunt de volgende tijdvakken met bijbehorende tijdsgrenzen in chronologische volgorde noemen en als referentiekader gebruiken:
   - tijdvak 1: van jagers en boeren (- 3000 voor Christus) / Prehistorie;
   - tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen (3000 voor Christus-500 na Christus) / Oudheid;
   - tijdvak 3: tijd van monniken en ridders (500-1000) / vroege Middeleeuwen;
   - tijdvak 4: tijd van steden en staten (1000-1500) / hoge en late Middeleeuwen;
   - tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd / 16e eeuw;
   - tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw / 17e eeuw;
   - tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting/ 18e eeuw;
   - tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd / 19e eeuw;
   - tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft 20e eeuw;
   - tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft 20e eeuw.

3. Je kunt:
   - de tijdvakken van 2. plaatsen in de periodes Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd;
   - uitleggen dat de indeling in perioden en tijdvakken een westers perspectief op de geschiedenis vertegenwoordigt en wat de beperkingen en bezwaren daarvan kunnen zijn.

4. Je kunt:
   - in historische processen de samenhang tussen veranderingen en continuïteit beschrijven;
   - de betekenis van historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen voor het heden aangeven;
   - verschillende soorten historische verandering onderscheiden;
   - door het onderscheiden van continuïteiten van langere en kortere duur onderkennen hoe elementen afkomstig uit verschillende tijdvakken zich gelijktijdig in één tijdvak kunnen manifesteren (de gelijktijdigheid van het ongelijktijdige).

5. Je kunt:
   - een vraag en een daarop aansluitende hypothese formuleren;
   - voor een vraag bruikbaar bronnenmateriaal verwerven en gegevens eruit selecteren.

6. Je kunt:
   - in het kader van een historische vraagstelling verklaringen geven voor historische gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen;
   - onderscheid maken tussen verschillende soorten oorzaken en gevolgen.

7. Je kunt bij het geven van oordelen over het verleden rekening houden met:
   - het onderscheid tussen feiten en meningen;
   - tijd- en plaatsgebondenheid van interpretaties en oordelen afkomstig van personen uit het verleden en afkomstig van hedendaagse personen, onder wie hij zelf;
   - de rol van waardepatronen in heden en verleden;
   - het ondersteunen van uitspraken met behulp van argumenten.

Domein B: Oriëntatiekennis

Je kunt voor elk van de tien tijdvakken die genoemd zijn in A2:
- de kenmerkende aspecten voor ieder tijdvak noemen;
- bij elk kenmerkend aspect van een tijdvak een passend voorbeeld geven van een gebeurtenis, ontwikkeling, verschijnsel of handeling dan wel gedachtegang van een persoon en dit voorbeeld gebruiken om het betreffende aspect te verduidelijken;
- uitleggen hoe kennis van het betreffende tijdvak de oriëntatie op de hedendaagse werkelijkheid beïnvloedt;
- uitleggen dat de betekenis die aan tijdvakken wordt toegekend mede afhangt van de tijd, plaats en omstandigheden waarin mensen zich met het verleden bezighouden.

Voor tijdvak 1 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de levenswijze van jagers-verzamelaars;
- het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen;
- het ontstaan van de eerste stedelijke gemeenschappen.

Voor tijdvak 2 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat;
- de klassieke vormentaal van de Grieks-Romeinse cultuur;
- de groei van het Romeinse imperium waardoor de Grieks-Romeinse cultuur zich in Europa verspreidde;
- de confrontatie tussen de Grieks-Romeinse cultuur en de Germaanse cultuur van Noordwest-Europa;
- de ontwikkeling van het jodendom en het christendom als de eerste monotheïstische godsdiensten.

Voor tijdvak 3 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de verspreiding van het christendom in geheel Europa;
- het ontstaan en de verspreiding van de islam;
- de vrijwel volledige vervanging in West-Europa van de agrarisch-urbane cultuur door een zelfvoorzienende agrarische cultuur, georganiseerd via hofstelsel en horigheid;
- het ontstaan van feodale verhoudingen in het bestuur.

Voor tijdvak 4 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de opkomst van handel en ambacht die de basis legde voor het herleven van een agrarisch-urbane samenleving;
- de opkomst van de stedelijke burgerij en de toenemende zelfstandigheid van steden;
- het conflict in de christelijke wereld over de vraag of de wereldlijke dan wel de geestelijke macht het primaat behoorde te hebben;
- de expansie van de christelijke wereld naar buiten toe, onder andere in de vorm van de kruistochten;
- het begin van staatsvorming en centralisatie.

Voor tijdvak 5 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- het begin van de Europese overzeese expansie;
- het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling;
- de hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de klassieke Oudheid;
- de protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had;
- het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat.

Voor tijdvak 6 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- het streven van vorsten naar absolute macht;
- de bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek;
- wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie;
- de wetenschappelijke revolutie.

Voor tijdvak 7 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- rationeel optimisme en ‘verlicht denken’ dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen;
- voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme);
- uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel, en de opkomst van het abolitionisme;
- de democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap.

Voor tijdvak 8 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving;
- discussies over de ‘sociale kwestie’;
- de moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie;
- de opkomst van emancipatiebewegingen;
- voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en vrouwen aan het politieke proces;
- de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.

Voor tijdvak 9 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie;
- het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/nationaalsocialisme;
- de crisis van het wereldkapitalisme;
- het voeren van twee wereldoorlogen;
- racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden;
- de Duitse bezetting van Nederland;
- verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering;
- vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme.

Voor tijdvak 10 gelden de volgende kenmerkende aspecten:
- de verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog;
- de dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld;
- de eenwording van Europa;
- de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen;
- de ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen.

Een beschrijving van de historische contexten die gevraagd worden bij domein B is te vinden in de in de syllabus:
4.2 Historische context: Steden en burgers in de Lage Landen 1050-1700
4.3 Historische context: Verlichting 1650-1900
4.4 Historische context: China 1842-2001
4.5 Historische context: Duitsland in Europa 1918-1991

Domein C: Thema's

Je kunt:
- aan de hand van vijf nader omschreven concrete thema's met gebruikmaking van de eindtermen uit domein A een beargumenteerd antwoord geven op inhoudelijke vragen over de betreffende thema's;
- op grond van situaties in de verschillende tijdvakken ontwikkelingen op langere termijn beschrijven.

Domein D: Geschiedenis van de rechtsstaat en van de parlementaire democratie

Leidende vraag 1:
Je kunt verband leggen tussen het ontstaan van vrijheidsrechten en politieke rechten in bepaalde historische tijdvakken en kenmerkende aspecten van die tijdvakken.

In de Klassieke Oudheid en in de middeleeuwen was de invloed van 'het volk' op het bestuur gering. Evenmin was er sprake van tegenwoordig als vanzelfsprekend beschouwde vrijheidsrechten. Pas aan het begin van de Vroegmoderne Tijd begint een veranderingsproces. Maar het ontstaan en de ontwikkeling van 'vrijheidsrechten' en 'politieke rechten' is een langdurig proces. Een belangrijke gebeurtenis vond plaats in 1581. Op dat moment waren de opstandige gewesten al vele jaren bezig met de Opstand tegen de centralisatie- en godsdienstpolitiek van hun vorst Filips II. In het *Plakkaat van Verlatinge* motiveerden de Nederlandse opstandige gewesten hun besluit om hun wettige vorst af te zetten. Het nieuwe aan het Plakkaat van Verlatinge was de bewering dat het volk het recht had om een slecht functionerende vorst te vervangen door een andere.

Verlichte denkers in de zeventiende en achttiende eeuw, zoals Rousseau in zijn boek *Het sociaal contract* (1762), stelden dat alle mensen vrij en gelijk geboren zijn. Iedereen had recht op leven, gezondheid, vrijheid en bezit. De koning was op contractbasis aangesteld als hoofd van het bestuur en moest die rechten respecteren en waarborgen.

De verspreiding van en steun voor het verlichte denken over politiek en samenleving nam toe. De roep om meer vrijheid voor mensen op alle terreinen van de samenleving paste bij het rationeel optimisme van het verlichte denken. Vrijheid van meningsuiting, vrijheid van drukpers, vrijheid van vereniging en vergadering, e.d., werden geformuleerd als individuele grondrechten. De discussie leidde in de achttiende eeuw tot democratische revoluties in Westerse landen, zoals in de Britse koloniën in Amerika en in Frankrijk. Het gevolg was dat grondrechten werden verankerd in een grondwet. Deze zijn het fundament voor nieuwe, moderne staten. De eerste werd aangenomen in de Verenigde Staten (1787), gevolgd door die in Frankrijk (1791) en de Staatsregeling in Nederland (1798).

In een grondwet worden op zijn minst twee kernwaarden vastgelegd: 1. De rechten en plichten van de burger, en, 2. De regels voor het regeren. Als het goed is, moet de overheid zich aan deze regels houden en dus de grondrechten van de burgers respecteren. Dat is de basis van een rechtsstaat. Deze twee in de grondwet vastgelegde kernwaarden zijn het fundament waarop andere waarden gebaseerd zijn.

Leerdoelen:
1. Je kunt uitleggen wat de kern van het Plakkaat van Verlatinge is en waarom dit een belangrijk document is voor de ontwikkeling van het democratisch denken in Nederland.
2. Je kunt uitleggen hoe het verlicht denken leidde tot het formuleren van grondrechten.
3. Je kunt toelichten wat de kernwaarden zijn die in een grondwet zijn vastgelegd en waarom deze de basis vormen van een rechtsstaat.

Leidende vraag 2:
Je kunt belangrijke denkers noemen en hun opvattingen over de relatie tussen staat en onderdanen.

De Grieken waren de eersten die het niet vanzelfsprekend vonden dat de inwoners van een staat absolute gehoorzaamheid aan een vorst verschuldigd waren. De meningen verschilden over hoe dat het best in praktijk kon worden gebracht. Plato (427–347 voor Chr.) is een van de filosofen die daarover een uitgesproken mening had. Hij onderscheidde vijf staatsvormen en bracht daarin ook een rangorde aan. Volgens Plato was de aristocratie de ideale staatsvorm. De opvattingen van Plato bleven ook in latere tijd nog invloedrijk, mede dankzij het werk van zijn leerling Aristoteles (384–322 voor Chr.). Deze wees er in zijn werk *Politika* al op dat ideale regeringsvormen na verloop van tijd door corruptie en machtsmisbruik konden ontsporen.

Op dit idee borduurde Machiavelli (1469–1527) voort, het duidelijkst in zijn rond 1515 geschreven en pas in 1532 uitgegeven boek *De Vorst*. Deze Italiaanse diplomaat en schrijver ging er van uit dat bij de mensen de slechte eigenschappen overheersen, vooral egoïsme en onbetrouwbaarheid. Voor het laten voortbestaan van de staat moest toch de orde gehandhaafd worden. Dat was de taak van de vorst. Deze mocht alle middelen aanwenden om dat doel te bereiken. Desnoods door het gebruik van wreed geweld en misleiding.

Ook Thomas Hobbes (1588–1679) ging uit van een somber en negatief mensbeeld. In een ver verleden hadden, aldus deze Engelse filosoof, de mensen een armoedig, akelig en kort leven, waarbij het pure eigenbelang overheerste. De enige kans op verbetering van hun lot was het sluiten van een sociaal contract. In een overeenkomst hadden de mensen vastgelegd dat ieder een deel van zijn vrijheid inleverde aan één persoon. Deze vorst zou als tegenprestatie in de staat de openbare orde en veiligheid garanderen. De positie en de macht van de vorst mochten niet ter discussie staan.

Ook John Locke (1632–1704) hield zich bezig met de vraag aan wie de macht op aarde toekwam. Hij veronderstelde een begintoestand waarin iedereen vrij en gelijk was. Iedereen had 'natuurlijke rechten', zoals het recht op leven, vrijheid en bezit. In deze begintijd werd, aldus Locke, de macht niet aan een vorst overgedragen, maar slechts aan hem toevertrouwd. De relatie tussen vorst en onderdanen was gebaseerd op wederzijds vertrouwen. En als dit geschonden werd, dan mocht het volk zijn rechten weer in eigen hand nemen.

De Franse verlichtingsfilosoof De Montesquieu (1689–1755) schreef over hoe het politieke systeem rechtvaardiger georganiseerd kan worden. In zijn boek *Over de geest der wetten* (1748) werkte hij de Trias Politica uit, de scheiding der machten. Volgens De Montesquieu dienden de wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht strikt van elkaar gescheiden te zijn en onafhankelijk hun werk kunnen doen. Dan was de kans het grootst dat de rechten en plichten, van zowel de overheid als de burgers, gerespecteerd werden.

Leerdoelen:
1. Je kunt beschrijven welke bijdragen Plato en Aristoteles leverden aan het denken over de relatie tussen staat en onderdanen.
2. Je kunt de omstandigheden beschrijven die resulteerden in de ideeën over de positie en de macht van de vorst van Machiavelli en Hobbes.
3. Je kunt uitleggen waarom de door Locke geformuleerde natuurrechten een andere kijk op de relatie tussen vorst en onderdanen tot gevolg had.
4. Je kunt toelichten waarom de Trias Politica van De Montesquieu aan de basis staat van de ontwikkeling in de richting van een democratische rechtsstaat.

Leidende vraag 3:
Je kunt uitleggen onder invloed van welke factoren de parlementaire democratie zich in Nederland heeft ontwikkeld sinds 1795.

De Republiek was nog geen echte democratie. Een kleine groep (de regenten) maakte er de dienst uit. Daarnaast was er de stadhouder die als legeraanvoerder veel invloed had. Onder invloed van ideeën van de Verlichting, verscheen er in 1781 een pamflet dat grote invloed zou hebben: *Aan het Volk van Nederland*. Joan Derk van der Capellen tot den Pol betoogde daarin dat alle mensen vrij zijn geboren. Hij riep zijn landgenoten op om zelf hun vertegenwoordigers te kiezen. In veel plaatsen namen burgers die het met Van der Capellen eens waren – de patriotten – de macht over. In 1787 werd met behulp van Pruisische troepen stadhouder Willem V weer in zijn oude positie hersteld.

Onder invloed van de Franse Revolutie grepen in 1795 de patriotten voor een tweede keer hun kans. Er kwam een gekozen volksvertegenwoordiging (de Nationale Vergadering). Zij nam in 1798 de *Staatsregeling* aan, waarin veel burgerrechten werden vastgelegd (zoals het principe dat iedereen voor de wet gelijk is, vrijheid van godsdienst en vrijheid van meningsuiting).

In 1813 werd Nederland een gecentraliseerde eenheidsstaat. Koning Willem I was staatshoofd en Nederland werd stond een constitutionele monarchie. Koning Willem I wilde het liefst als een absoluut vorst regeren. Hierdoor verdwenen veel van de Verlichtingsidealen naar de achtergrond. Ondanks de grondwet kon de koning naar eigen inzicht ministers benoemen en ontslaan. Vooral de liberalen waren tegen deze autocratische manier van regeren. Johan Rudolf Thorbecke kreeg in 1848 de opdracht om een nieuwe grondwet te schrijven. Deze grondwet wordt gezien als het begin van het parlementaire stelsel in Nederland. Door de invoering van de directe verkiezingen werden de volksinvloed en de macht van het parlement groter en die van de koning en de regering kleiner. Voortaan moesten de ministers verantwoording afleggen aan het parlement, en niet langer aan de koning.

Nederland was vanaf 1848 nog geen echte parlementaire democratie. Dat kwam door het censuskiesrecht, waarvoor alleen mannen boven een bepaalde leeftijd in aanmerking kwamen die een minimumbedrag aan belasting betaalden. In 1850 had ongeveer tien procent van de volwassen mannen kiesrecht. Door verlaging van de leeftijd en van de census groeide dit percentage langzaam. Een belangrijke tussenstap werd in 1887 gezet. Het kiesrecht kon ook verleend worden 'op grond van kenteekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand'. Rond 1900 kwam ongeveer de helft van de volwassen mannen in Nederland voor het kiesrecht in aanmerking.

Na een langdurige strijd voor uitbreiding van het kiesrecht werd in 1917 op dit punt de grondwet flink aangepast. Als onderdeel van de Pacificatie (zie hiervoor deelvraag 5) kwam er algemeen kiesrecht voor mannen vanaf 25 jaar (zowel actief als passief kiesrecht). Vrouwen kregen alleen het passief kiesrecht. Ook werd het districtenstelsel vervangen door het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Twee jaar later werd met een initiatiefwetsvoorstel het actief kiesrecht ook aan vrouwen toegekend. Vanaf dat moment mag Nederland een volwaardige parlementaire democratie genoemd worden.

Leerdoelen
1. Je kunt de beschrijven welke invloed Verlichtingsideeën in het laatste kwart van de 18e eeuw hadden op de ontwikkeling in de richting van een parlementaire democratie.
2. Je kunt uitleggen waarom '1813' een breuklijn vormt in de politieke geschiedenis van Nederland.
3. Je kunt toelichten wat de betekenis is van de grondwetswijziging van 1848.
4. Je kunt het ontwikkelingsproces beschrijven hoe Nederland tussen 1848 en 1917/1919 een volwaardige parlementaire democratie werd.

Leidende vraag 4:
Je kunt uitleggen onder invloed van welke factoren de rechtsstaat zich in Nederland heeft ontwikkeld en welke actoren erbij betrokken waren.

Een goed functionerende rechtsstaat moet aan vier klassieke voorwaarden voldoen. Twee daarvan zijn al bij de eerste leidende vraag genoemd: de scheiding der machten en de naleving van grondrechten. Het derde kenmerk is het legaliteitsbeginsel. Dit houdt in dat alles wat de overheid doet, gebaseerd moet zijn op een wet en dat een nieuwe wet nooit met terugwerkende kracht mag worden ingevoerd. Het vierde kenmerk is dat de rechterlijke macht onafhankelijk moet zijn.

De ontwikkeling naar een rechtsstaat verliep niet vanzelf. Veranderingen moesten vaak afgedwongen worden. En soms zelfs bevochten. Dit veranderingsproces vond plaats onder invloed van gebeurtenissen of denkbeelden (factoren) waarbij bepaalde personen of maatschappelijke groepen (actoren) een belangrijke rol speelden. In de wording van de rechtsstaat in Nederland spelen de Verlichtingsideeën een belangrijke rol (zoals de volkssoevereiniteit en de Trias Politica). Uitgangspunten van de Staatsregeling 1798 waren de gelijkheid van alle burgers voor de wet, de scheiding der machten en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht. Voor het eerste zou er recht worden gesproken op basis van voor het hele land geldende rechtsregels. De breuk met het verleden was enorm. De gevolgen van de Staatsregeling 1798 voor de rechtsspraak waren groot. De steden verloren het privilege om zelf recht te mogen spreken. Op het platteland was dit vaak nog een bevoegdheid die in handen van (veelal) adellijke heren was. Geen wonder dat er veel tijd nodig was om het eens te worden over de uniformering van de rechtspraak. Pas tijdens het Koninkrijk Holland (1806-1810) en de daaropvolgende inlijving bij Frankrijk (1810-1813) werden er échte knopen doorgehakt. In 1811 voerden de Fransen de *Code Napoléon* in. Na het vertrek van de Fransen in 1813 bleef dit wetboek in grote lijnen van kracht.

In de negentiende eeuw was het gelijkheidsidee als Verlichtingsidee van ondergeschikt belang. Dit hing samen met de liberale opvatting dat iedere individuele burger zelf verantwoordelijk was voor zijn positie. De overheid diende zich zo weinig mogelijk te bemoeien met wat er in de samenleving gebeurde. Liberalen vonden dat het optreden van de overheid beperkt moest blijven tot enkele basistaken. Hiertoe behoorden de landsverdediging, het handhaven van de openbare orde en veiligheid, onderwijs en de aanleg en onderhoud van grote infrastructurele werken.

Vanaf het einde van de negentiende eeuw wonnen stromingen aan invloed die de rol van de overheid wilden uitbreiden. Onder invloed van de socialisten en de confessionelen vond die uitbreiding ook plaats. De 'nachtwakersstaat' veranderde in een 'verzorgingsstaat'. Behalve de 'klassieke grondrechten' uit de negentiende eeuw, groeide het belang voor de 'sociale grondrechten'. Deze werden in 1983 in de Grondwet vastgelegd. Vanaf dat moment kreeg de overheid er nieuwe taken bij: de

verplichting om werkgelegenheid, bestaanszekerheid en een schoon milieu te bevorderen. Hier kwam in de eenentwintigste eeuw nog een nieuw element bij: de naleving van mensenrechten. Niet alleen in eigen land, maar overal ter wereld.

Leerdoelen
1. Je kunt benoemen wat de voorwaarden zijn waaraan een goed functionerende rechtsstaat moet voldoen en uitleggen waarom deze zo belangrijk zijn.
2. Je kunt toelichten waarom de Staatsregeling 1798 een belangrijke factor was in het ontwikkelingsproces in de richting van een rechtsstaat in Nederland.
3. Je kunt toelichten waarom de Fransen in de periode 1806-1813 een belangrijke actor waren in het ontwikkelingsproces in de richting van een rechtsstaat in Nederland.
4. Je kunt uitleggen welke andere visie de liberalen, confessionelen en socialisten hadden op de inrichting van de Nederlandse samenleving.

Leidende vraag 5:
Je kunt de ontstaansgeschiedenis van de belangrijkste politieke stromingen en partijen weergeven sinds 1848.

Voor 1848 hadden de burgers weinig directe invloed op het bestuur. De koning koos en benoemde de ministers en de leden van de Eerste Kamer. Leden van Provinciale Staten kozen de leden van de Tweede Kamer. Een klein gezelschap uit de hoogste maatschappelijke kringen speelde hierbij een rol. Het merendeel had een conservatieve kijk op hoe de maatschappij ingericht zou moeten zijn.

Bij de grondwetswijziging van 1848 was de inbreng van de liberalen groot. Liberalen stellen het vrije, ondernemende individu centraal. Ieder mens moet de gelegenheid krijgen om zich op basis van eigen talenten optimaal te ontwikkelen. In hun ogen was er geen ruimte voor een almachtige staat die met een overdaad aan regels de ontwikkeling van het individu zou beperken.

Toen vanaf 1848 de Tweede Kamerleden met censuskiesrecht gekozen werden, werd het liberalisme de belangrijkste politieke stroming in Nederland: in 1849 waren 47 van de 68 Kamerleden liberaal. Het samenwerken in politieke partijen kwam pas dertig jaar later op gang en begon bij de confessionelen (in 1879 met de oprichting van de Anti-Revolutionaire Partij). Bij de confessionelen is de godsdienstige overtuiging het belangrijkste uitgangspunt bij de bepaling van standpunten op politiek gebied is. De opkomst van het confessionalisme is een direct gevolg van drie grondrechten in de Grondwet van 1848: vrijheid van godsdienst, vrijheid van onderwijs en vrijheid van vereniging.

Door deze drie rechten aan elkaar te koppelen, ontstond de wens om scholen op te richten waar het onderwijs naar eigen inzicht gegeven werd. Op katholieke scholen stond het katholieke geloof centraal en op protestants-christelijke scholen uiteraard het protestantisme. Deze scholen worden 'bijzondere scholen' genoemd. De andere scholen met weinig nadruk op godsdienstige aspecten, zijn 'openbare scholen'. Deze werden volledig door de overheid uit de staatskas betaald. Het bijzonder onderwijs werd niet door de overheid gefinancierd. In de ogen van katholieken en protestanten was dit een vorm van discriminatie waaraan een einde gemaakt moest worden: de Schoolstrijd. Deze duurde tot 1917: voortaan werden zowel openbare als bijzondere scholen door de overheid betaald. Tijdens de Schoolstrijd richtten de katholieken en protestanten niet alleen eigen scholen op, maar ook op andere maatschappelijke terreinen kwamen er verenigingen voor de eigen geloofsgroep. Dit proces wordt verzuiling genoemd.

In 1888 was het aantal Tweede Kamerzetels uitgebreid tot 100. Op dat moment waren er 27 protestantse, 26 katholieke en 45 liberale Kamerleden, terwijl de conservatieven en de socialisten elk één Kamerlid hadden. De socialisten zetten zich vooral in voor de arbeiders, met verbetering van de leef- en werkomstandigheden als belangrijkste doel. Voor het doorvoeren van sociale wetgeving is een ruime vertegenwoordiging in het parlement een vereiste. Door het censuskiesrecht werden er nauwelijks socialistische kandidaten gekozen. Daarom streefde socialisten naar uitbreiding van het kiesrecht.

Met de Pacificatie van 1917 werden de belangrijkste strijdpunten van confessionelen en socialisten tegelijk opgelost. In de herziene Grondwet van 1917 werd de financiële gelijkstelling van het openbaar en het bijzonder onderwijs én de invoering van het algemeen (mannen) kiesrecht geregeld.

De vrouwen kregen nog geen volledig gelijkwaardige positie. De feministen moesten bij de Pacificatie van 1917 genoegen nemen met alleen het passief kiesrecht. Twee jaar later kregen ze ook het actief kiesrecht.

Leerdoelen
1. Je kunt uitleggen waarom en op welke wijze in de 19e eeuw de politieke verhoudingen in Nederland zich wijzigden.
2. Je kunt de kern van de Schoolstrijd beschrijven en op welke wijze deze kwestie werd opgelost.
3. Je kunt beschrijven onder invloed van welke factoren en actoren in Nederland het algemeen kiesrecht werd ingevoerd en waarom dit een belangrijke voorwaarde is voor een volwaardige parlementaire democratie.

BIJLAGE 2

VERVANGEND THEMA VOOR HET MONDELING COLLEGE-EXAMEN VAN 2026 EN VERDER

Vanaf 2026 wordt het thema Geloof & Verstand (Domein C) vervangen door een nieuw thema. De werktitel van dit nieuwe thema is *Het koloniale verleden van Nederland 1600-1949*. Het thema wordt uitgewerkt in de vorm van de Historische contexten. In de vakinformatie van 2026 zal verwezen worden naar artikelen of methodes waarmee dit thema bestudeerd kan worden.
Uiterlijk februari 2025 zal het uitgewerkte thema beschikbaar worden gesteld zodat er voldoende tijd is om dit nieuwe thema voor te bereiden voor het mondeling college-examen in 2026.

De volgende vier vragen worden nader uitgewerkt:

1. Onder invloed van welke factoren verwierf de Republiek koloniale gebieden op het Amerikaanse continent en wat waren de gevolgen daarvan voor zowel de Republiek als voor de betreffende gebieden en hun bevolking in Amerika (1600-1795)?
2. Op welke wijze breidde de Republiek haar politiek-militaire en economische invloed in Azië uit en wat waren de gevolgen daarvan voor zowel de Republiek als voor de betreffende gebieden en hun bevolking in Azië (1600-1795)?
3. Wat was de relatie in politiek, economisch en cultureel opzicht van de koloniale gebieden in Amerika en Nederland in de tijd van de democratische revoluties en het modern imperialisme (1795-1949)?
4. Onder invloed van welke factoren bouwden de Nederlanders in Zuidoost-Azië een steeds groter wordend koloniaal rijk op en welke gevolgen had dat voor de bevolking van zowel Nederland als van Nederlands-Indië (1795-1949)?

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

Toetsen primair onderwijs: doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen. Vergelijkbaarheid van doorstroomtoetsresultaten en kwaliteitsbewaking van doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen.
Cvtetoetsenpo.nl

Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo.
Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

Centrale examens middelbaar beroepsonderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensnt2.nl